

't Zandt: dorp aan een voormalige zeedijk

15 door J. RITTERSMA
Foto's: K. Loonstra

Zoals in de vorige stukken, waar we het gemeentewapen ter sprake brachten, willen we dit artikel over 't Zandt beginnen met een beschouwing over het wapen der gemeente. We doen dit bewust, omdat het wapen van de gemeente 't Zandt eigenlijk in het kort weergeeft wat we in dit artikel o.a. zullen behandelen. Het wapen toont ons een vrijstaande toren, overhoeks gezien, met zadeldak, waarop een klokketorentje met luidklok. De spits loopt uit in een peervormige punt. In de zuidelijke gevel twee langwerpige, rondbogige galmgaten, waarin klankborden. Beneden een rondbogige deur. Verder vertoont het wapen een dubbele adelaar, vergezeld van twee klaverbladen. De zadeldaktoren is een zuivere afbeelding van de klokketoren van het dorp. De vijf sterren rond de toren in het wapen wijzen op de in de gemeente gelegen dorpen: Zijldijk, Zeerijp, Leermens, Eenum en Oosterwijtwerd. De dubbele adelaar is ontleend aan het wapen van het geslacht Ompta. De twee klaverblaadjes symboliseren de landbouw, zowel het vroegere friese karakter van de streek.

13de-eeuwse kerk

De ned. herv. kerk van 't Zandt heeft een merkwaardige vorm. Het langgerekte gebouw is ontstaan doordat aan een 13de-eeuwse kerk een hoog gotisch koor werd aangebouwd. Het schip waaraan een even breed, rechtgesloten koor sloot, vormt een gaaf voorbeeld van de groninger romano-gothische stijl. Tijdens de restauratie is de wandgeleding, bestaande uit twee zones, t.w. beneden flauw-spitsbogige nissen, boven rondbogige nissen met vlechtwerk ter weerszijden van de smalle rondbogige vensters, grotendeels hersteld. Lisenen verdelen de muren uitwendig in vier travéeën, waarover inwendig de achtdelige koepelgewelven zijn geslagen, met in elk travée verschillende sluitringen. Bij de vergroting van de kerk oostwaarts is een fragment van de oude oostelijke sluiting bewaard; ook hier waren in de benedenzone nissen aangebracht.

Op de gewelven en wanden zijn tijdens de restauratie van de kerk schilderijen aangetroffen. Van het interieur zijn behalve deze wand-schilderingen, nog vermeldenswaard de mahoniehouten preekstoel, een rijk orgel met rugpositief. In de noordwand van het koor een geprofileerde — met ezelsrug gesloten — nis. Verder een geverfde avondmaalstafel uit plm. 1650. Drie koperen kaarsarmen, zes zware enkele en een dubbele bankkandelaar. In de kerk bevinden zich grafzerken van Johan Enthens en vele met wapens o.a. voor de leden van de geslachten Ompta en Alberda. De oudste zandstenen zerken dateren uit de 16de eeuw.

Voor degenen, die zich bijzonder interesseren voor de kerkbouw in deze provincie, loont het de moeite ook het uitwendige van deze kerk eens te bekijken. Vooral de specifieke kenmerken van de romano-gothische baksteencultuur komen hier prachtig naar voren.

Sande of Soude

De oude naam voor 't Zandt was Sande of Soude. In het jaar 1317 was hier nog een belangrijke uitwatering of zijl. Zijl is de oude naam voor zeesluis, een uitwateringssluis in de zeedijk. Plaatsnamen waarin het woordje „zijl“ is opgenomen hebben vroeger een zeesluis gehad of bezitten nog een dergelijk kunstwerk. Denk aan Oldenzijl, Zijldijk en Noordpolderzijl. Een op zee lozend waterschap noemde men vroeger dan ook een „zijlvest“. Zo'n zijlvest was weer onderverdeeld in schepperijen, terwijl deze laatste weer waren onderverdeeld in zijl-eden of zijlrechten.

Ook in de laatste benamingen komen we weer het woord „zijl“ tegen. Ter illustratie is het wellicht interessant te weten dat behalve de woorden „sluis“ of „zijl“, ook nog het woord „sas“ in dezelfde betekenis voorkomt. Denk bijvoorbeeld aan de plaats Sas van Gent. Het zijlvester- of waterschapshuis van het waterschap Hunzingo staat in Onderdendam. De landerijen die vroeger een zijlvest mee moesten bekostigen, noemde men de „zijlvestige landen“. In de 19de eeuw gingen de oude zijlvesten alle op in de nieuw gevormde waterschappen, vastgelegd in 1855 in een grondreglement voor de waterschappen.

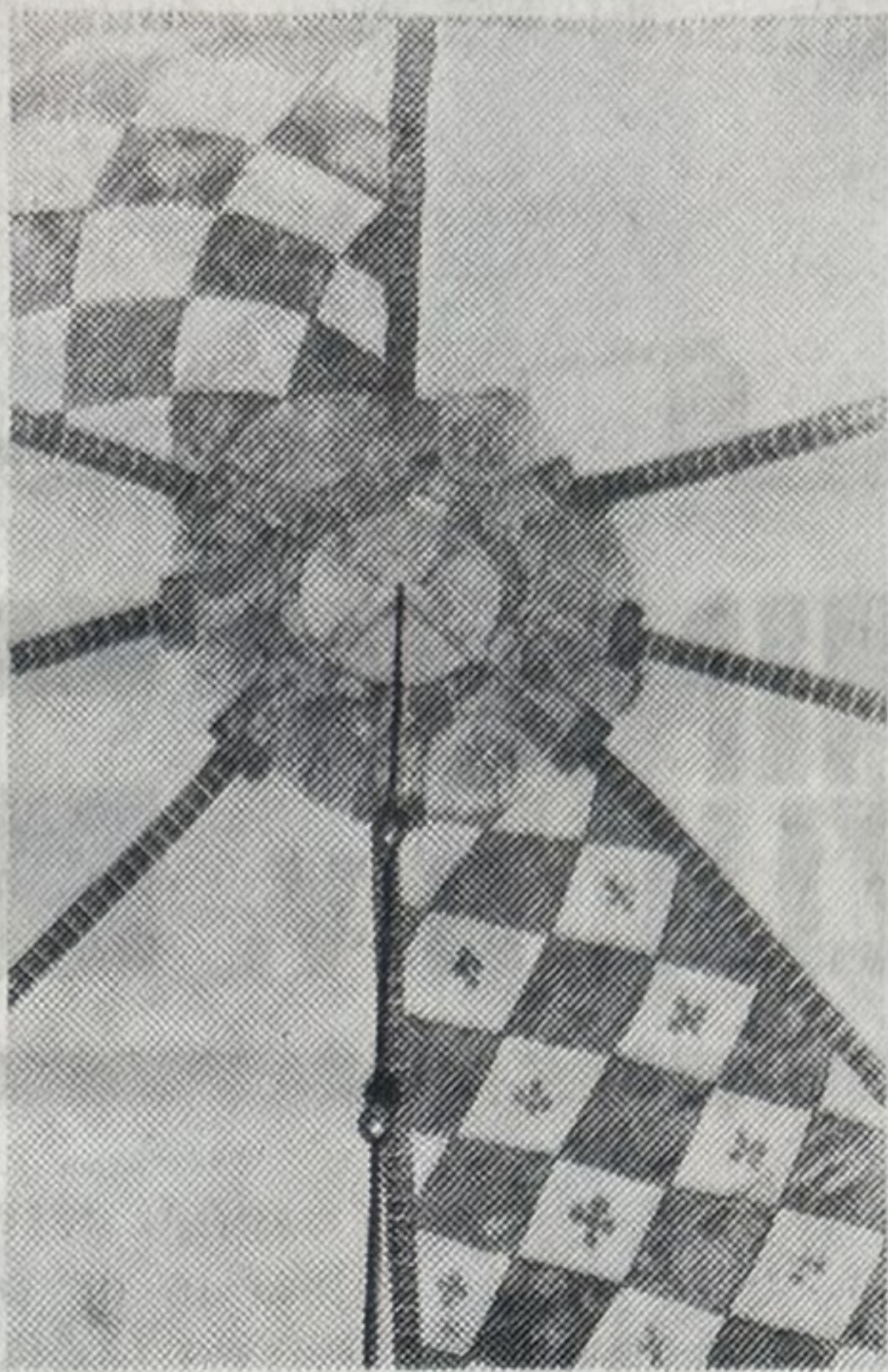
In tegenstelling tot de vele omringende dorpen is het dorp 't Zandt niet op een wierde gebouwd, maar op een zandplaat. De geschiedenis van dit dorp leert ons, dat hier eens een uithof of grangium van het klooster van Wittewierum is geweest. Zo'n kloosterboerderij noemde men een voorwerk. Het Zandster voorwerk bestaat nu uit een voorname boerderij. Behalve in 't Zandt zijn er dergelijke uithoven in Garsthuizen, Westeremden, Aduard en Fransum.

Over „Zaandster Veurwaark“ gaat het volgende volksverhaal:

„In ôlle tiden lag der 'n zaandbaank in de Fivel in de streek woar nou 't Zaand ligt. Bie 'n stôrm verongelokte doar 'n schip mit koorn, dat op dij zaandbaank te laande kwam en hailndail oet nkander sluig. 't Duurde nait laank, ôf 't sliëk spuilde der over hin. Dou is de tied komen dat de munneken van 't klooster Bloemhof in Widdewierem zaggen, wat mooi laand doar nou lag, doar vrouger de zee was. Ze baauwden der 'n oethof van heur klooster, doar ze 'n hail boerenbedrief oetouvenden. Dat was 't Zaandster Veurwaark, geliek as ze ook aal veurwaarken haren op aander steden. Aal 't laand ter om tou hebben ze inpolderd. 't Veurwaark kwam te stoan op de aigenste plek, doar 't ôl schip onder 't sliëk begroaven lag.“

Omptaborg of Ompteda

Ook 't Zandt heeft zijn borg gekend. Het was de Omptaborg of Ompteda, gesloopt in de 18de eeuw. Het was een borg bij de oude zeedijk. Meer dan vier eeuwen lang woonden daarop de heren uit hetzelfde geslacht. De laatste uit deze groninger stam stierf in 1700. Een andere tak van hetzelfde geslacht leeft nog voort in Duitsland. De stamvader week omstreeks 1572 uit naar Ost-Friesland, omdat hij de hervormde godsdienst beled. Het wapen der Ompteda's is een zwarte dubbele adelaar met rode bek; tussen hals en vleugels is een klaverblad zichtbaar. Ook op de helm bevindt zich het klaverblad tussen de uitgespreide arendsvleugels. De overlevering weet er meer van te vertellen. Dit wapen is namelijk een geschenk van Karel de Grote, toen deze met grote moeite en met veel geweld de bewoners van de friese landen gedwongen had tot het christendom. Daarna trok hij te velde tegen de Saksen, die nog hardnekkiger werden aangepakt. De Friezen nu, die hem daarbij ter zijde stonden, kregen vele rechten

Tijdens de restauratie kwamen ook vele fresco's tevoorschijn.

Een van de fresco's op de gewelven die tijdens de restauratie werden ontdekt. Ook op de muren van het gebouw vindt men vele schilderijen.

en daarbij een wapen van de keizer zelf. Zulk een wapen is altijd kenbaar aan de adelaar. En zulk een wapen kreeg ook de heer van Ompteda. Later zijn al deze rechten verloren gegaan. Maar toen in 1248 de graaf van Holland, Willem II, die tot Rooms koning gekozen was, naar Aken trok, had hij verscheidene Friezen en Groningers bij zich. Dit was zijn geluk, want hij kon de stad niet innemen. Maar de Friezen en Groningers wisten raad. Zij damden de beken af, zodat de stad Aken onderliep en zich wel móest overgeven.

Willem II werd toen gekroond in de Dom op de oude stoel van Karel de Grote, die er ook nu nog altijd staat.

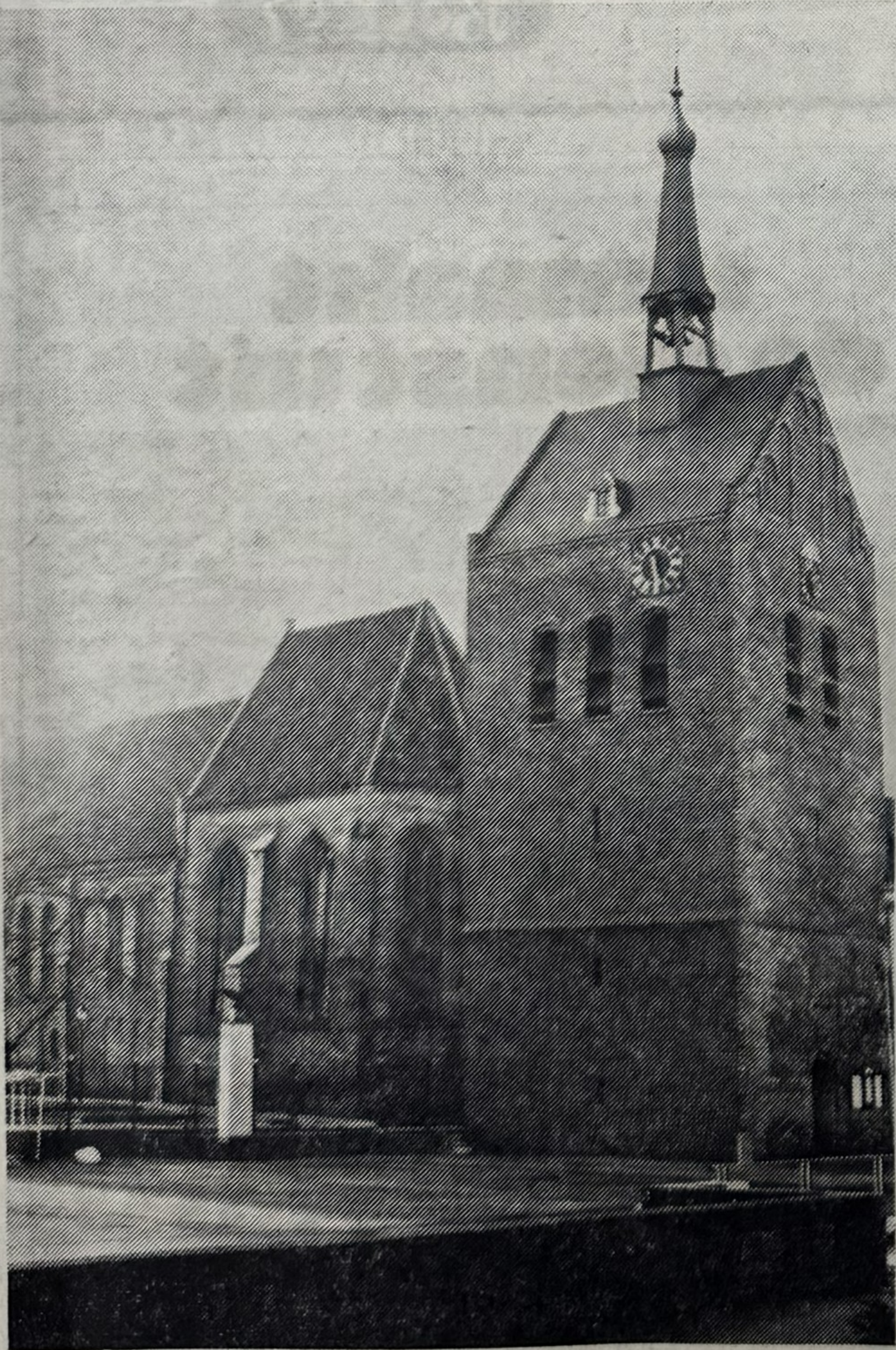
En bij die gelegenheid schonk hij aan de friese en groninger jonkers alle rechten terug, die zij tevoren hadden bezeten. Zo mochten zij ook weer in de rechterheft van hun wapen de halve adelaar voeren, als bewijs dat ze dit recht van de keizer zelf ontvingen hadden.

Wie tegenwoordig door 't Zandt rijdt, heeft er geen idee van dat hier vroeger zeedijken waren. Deze zijn in de loop der jaren opgeruimd. Wanneer men van Groningens hardneemt strijd tegen het water kennis neemt, zal men er zich niet over verwonderen, dat de strengste straffen werden toegepast, wanneer onverlaten de altijd op de loer liggende zee een handje wilden helpen. In het Landrecht van Hunzingo, Fivelingo en het westerkwartier stond:

„Wie zeedyken doorsteket, alsoo dat het saltwater daar in loopt, dien sal men in dat selve gat levendigh versmooren ende bedemmen.“

Bij het opruimen van oude dijken onder 't Zandt, Kloosterburen en Zuurdijk heeft men geraamten gevonden van lieden, die het er kennelijk toch op hadden gewaagd.

In 't Zandt kent men nu de daadwerkelijke strijd tegen de zee niet meer. Op het op de zee veroverde land werken nu de mensen met hun machines. Hier leeft een volk, gewend aan frisse zeewind, die ongehinderd aanwaait over het land. Hun land: Het Hogeland.

De Nederlandse Hervormde Kerk te 't Zandt die in de dertiende eeuw werd gebouwd. In 1965 kwam de restauratie gereed, die ruim drie jaar heeft geduurd. Het kerkgebouw heeft een merkwaardige vorm, ontstaan doordat een hoog gotisch koor werd aangebouwd.

Het interieur van de kerk is na de restauratie in zijn oorspronkelijke vorm teruggebracht. Op de voorgrond bevinden zich vele grafzerken van onder andere geestelijken uit de zestiende eeuw. Ook de mahoniehouten preekstoel is een bezienswaardigheid evenals het orgel.